

Claus Offe

A LIBERÁLIS DEMOKRÁCIA VÁLSÁGA ÉS MEGÚJÍTÁSA: INTÉZMÉNYESÍTHETŐ-E A DELIBERÁCIÓ?

E cikk jelen változatához nagyban hozzájárultak Marek Skovajsa és Pieter Venhuyse megjegyzései.
Eredeti tanulmány: Offe, Claus (2011): Crisis and Innovation of Liberal Democracy: Can Deliberation Be Institutionalised? In: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, Vol. 47., No. 3.: 447–472.

A dolgozat feltárja, hogy miként járulhatnak hozzá a politikai akaratformálás deliberatív eljárásai a liberális demokráciákban napjainkban felmerülő problémák megoldásához. A tanulmány első részében a liberális demokrácia négy funkcióját különböztetjük meg: a nemzetközi béke biztosítását, békés belső jogi, valamint politikai viszonyok garantálását, és aktív állampolgárok nevelését. A gondolatmenet ezt követő része a demokratikus rezsimnek négy strukturális jellemzőjét különbözteti meg: az államiságot, a jog uralmát, a politikai versenyt, valamint a hatalmon lévők elszámoltathatóságát. A dolgozat harmadik részében következik a demokrácia jelenlegi kudarcival és hibás működésével kapcsolatos kritikai állásfoglalások rövid összefoglalása. Végül megvizsgáljuk a demokráciadeficitre válaszként napjainkban javasolt intézményi újítások két csoportját: az állampolgárok adott preferenciáinak jobb aggregálását, illetve a preferencia kialakításának folyamatára ható innovációkat. Ez utóbbi csoportot, amely a deliberatív politikai folyamatok körét alkotja, behatóan elemezzük. A deliberatív eljárások előnyös hatásait és a deliberatív struktúrák alapvető jellemzőit a deliberatív demokrácia elméleti és empirikus kutatási eredményeinek tükrében vizsgáljuk.

A liberális demokráciák – és ez messze nem csak az újakra igaz – nem funkcionálnak megfelelően. Miközben nincs a láthatáron realisztikus és normatív szempontból elfogadható alternatíva, a demokratikus politika, valamint a demokráciához kapcsolódó állami politikák széles körben megfigyelhető hanyatlása aggodalomra ad okot. Ez kihívást jelent a szociológiai háttérrel rendelkező politikatudósok számára a liberális demokráciákat célzó, javító hatású innovációk kidolgozására. Az írásban a demokratikus innovációra vonatkozó néhány intézményi, javító hatású javaslatot fogunk megvizsgálni. A tanulmány a továbbiakban az alábbi gondolatmenetet követi: az első rész a liberális demokrácia funkcióival foglalkozik. Melyek azok a jellemzők és elvárt eredmények, amelyek a liberális demokráciát a ma leginkább kívánatos uralmi formává teszik? A második szakasz a demokratikus rezsimnek intézményi struktúrájával és lényegi mechanizmusaival foglalkozik. Minden részben meghatározunk és kifejtünk négy releváns jellemzőt. A harmadik részben nagyon röviden összefoglaljuk a demokrácia jelenlegi kudarcival és hibás működésének tüneteivel kapcsolatos kritikai állásfoglalásokat. Végül megkülönböztetjük a demokrácia némely felzavolt hiányosságának orvoslására napjainkban népszerűsített intézményi innovációk két csoportját, különös tekintettel a politikai preferenciák formálásának deliberatív módszereire.

A LIBERÁLIS DEMOKRÁCIA NÉGY FUNKCIONÁLIS ERÉNYE

Nem vetődik fel olyan sokszor a kérdés, mivel a rá adott válasz egyértelműnek tűnik: *mire jó a demokrácia?* A politikaelmélet különböző iskolái számos választ kínálnak. A minimalista érv negatív módon közelít a problémához: egyszerűen nem léteznek a modern társadalmakban olyan normatív szempontból fenntartható elv, melynek értelmében a politikai jogok egyenlőtlen elosztása (tehát arisztokratikus, dinasztikus, a birodalmi létből fakadó, etnikai, vallási, vagy pártállami-totalitárius privilégiumok sora), illetve, ebből következően bármilyen más berendezkedés, mint a hatalmon lévők egyetemes elszámoltathatósága a (felnőtt) állampolgárok közössége felé védhető lenne. Erre a hipotézisre alapul Tocqueville (1988) amerikai demokráciáról szóló elemzése (annak a szerző által megfogalmazott, Európára vonatkozó hatásaival egyetemben), valamint John S. Mill (1861) óvatos politikai egalitarianizmusa. Minden *állampolgár* (az *egyénekkel* ellentétben) politikai jogainak egyenlősége a demokratikus elmélet alapálláspontja (bár ez lehetővé tesz két kivételt: a választásra jogosító korhatárt el nem ért gyermekek, akik „még nem” élveznek politikai jogokat és olyan letelepedett külföldiek, akik végigjárhatják – vagy nem járhatják végig – a számukra előírt intézményesített utat a teljes állampolgárság megszerzéséig). De a kívülállók e két (úgymond időben és térben is külsőnek tekintett) csoportján kívül a politikai közösség minden „teljes jogú” tagja egyenlő politikai jogokat élvez – mivel nem áll rendelkezésre olyan konszenzusos kritérium, amely igazolná a jogok egyenlőtlen elosztását. A politikai egyenlőség így arra „jó”, hogy megelőzzön minden, rétegek szerint elosztott politikai jogok rendszeréhez való visszalépésre irányuló kísérletet.

De érvelhetünk a politikai jogok és a hatalom birtokosainak egyetemes elszámoltathatósága mellett pozitív alapokról kiindulva is. Ezek közül a továbbiakban hármat különböztetünk meg. Az első (és legrégebbi) Immanuel Kant ([1795] 2006) érvelése a nemzetközi békén alapuló köztársasági államforma mellett (habár az ő felfogásában itt a politikai egyenlőség és elszámoltathatóság csak korlátozottan érvényesülne): „köztársaságok” soha nem fognak háborút viselni más köztársaságok ellen – ez vitathatatlanul a társadalomtudományok történetének egyik legerőteljesebb hipotézise. A második erős, a köztársasági államforma alkalmazása és védelme mellett szóló érv az európai demokratizálódás első hulláma során fogalmazódott meg: ez úgymond a kanti hipotézis belföldi megfelelője: eszerint a „területi”, képviselői, pártokon alapuló demokrácia (kiegészülve a legnagyobb társadalmi-gazdasági csoportok – így a munkaadók, befektetők, szakszervezetek, az agrárszektor, a civil szféra stb. – érdekvédelmi szervezeteivel) nem csak a jog uralma alatt álló egyének közti békés *jogi* viszonyok állapotának intézményesítését segíti elő, de biztosítja a *politikai* békét a kollektív érdekek főbb típusai közt; ez utóbbi osztály- és

egyéb érdekkonfliktusok megfogalmazására és megvitatására hivatott intézményi lehetőségek által valósul meg. Annak mechanizmusnak, amely által a demokratikus elveken alapuló egyenlőség békés és tartós (inkább, mint forradalmi, bomlasztó) konfliktuskezeléshez vezetne, az alkalmazkodása és változása (többek közt Max Weber 1917 és 1919 közötti politikai tárgyú írásaiban, valamint Herman Hellernél ([1933] 1983) a szavazási és alkuképességben rejlik, amely a politikai erőforrások alkotmányos biztosítása által kompenzálja a rosszabb társadalmi-gazdasági helyzetben levőket relatív értelemben vett hatalomhiányukért – ez az elrendezés végül elvezethet az „osztályerők egyensúlyához” (Otto Bauer). A befektetők és munkaadók társadalmi-gazdasági hatalmát – legalábbis részben – semlegesítené az a politikai erő, amelyet az alsóbb osztályok a demokratikus alkotmány alapján számbeli fölényükből levezethetnek. Ha minden érdek tiltakozásként artikulálódna, senkinek sem lenne oka „kivonulni” és a radikális rendszerellenes ellenzékét választani.¹ Eljárásai alapján a demokrácia képes a stabilitás fenntartásához szükséges mértékben végrehajtott, minden más uralmi formánál hatékonyabb konfliktuskezelésre.

Miután a demokratikus stabilitás e hipotézisét a kontinentális Európa jelentős részén a gazdasági válság utolsó időszaka, és annak következményei durván megcáfolták az 1930-as évek elején, a második világháborút követően éledt újjá a „keynesi jóléti állam” néven ismert intézményi berendezkedés és politikai orientáció keretei közt: a politikai demokrácia, mely összegezhető mintegy a korszak alapvető elveként, stabil politikai berendezkedésnek tekinthető, mert képes megszervezni egy állandó pozitív összegű disztribúciós játszámát, melyben minden bevont oldal – tőke, munkaerő, a közszféra szociális politikáival és szolgáltatásaival – egyidejűleg képes gyarapodni, feltéve, hogy az átfogó társadalmi fejlődés anyagi alapja, azaz a folyamatos gazdasági növekedés fenntartható, vagy ha szükséges, hatékonyan élnékihető. Ez a feltevés – a demokrácia kívánatos, mert kiegyenlített elosztási folyamatot alakít ki – erősen tartotta magát „nyugaton” (hozzávetőlegesen) a 20. század harmadik negyede során, azaz az úgynevezett háború utáni „aranykorban”. Ebben az időszakban a gazdag demokráciákban nem voltak állandó vesztesek. Mégis, a hetvenes évek közepén – legalábbis Európában – hirtelen mindez megszakadt. Két, James O’Connor (1973), illetve Crozier, Huntington és Watanuki (1975) által jegyzett könyv írta le és elemezte meglehetősen nagy hatást kiváltva a demokrácia, illetve a hipotézis bizonytalanná válását követően az „állam válságát”. Okokat szolgáltat a szkepticizmusra a munkanélküliség európai demokráciákban az 1970-es évek közepe óta kialakult folyamatosan magas szintje, a csökkenő növekedési ráták és a jövedelem- és egyéb egyenlőtlenségek masszív növekedése, melyet az OECD-országok gazdaságai a kilencvenes évek közepétől megtapasztaltak. Az állam és a társadalmi osztályok közt

1 Mindez utalás az Albert O. Hirschman által alkalmazott *exit, voice, loyalty* (kivonulás, tiltakozás, hűség) hármásra.

fennálló hatékony partnerségbe vetett bizalmat, amely immunissá tette volna a demokráciát a gazdasági válság következményével szemben a Reagan és Thatcher nevéhez, vagy általánosabban a „washingtoni konszenzushoz” vagy a „neoliberalizmushoz” köthető, monetarista gazdaságpolitikát követő, radikálisan piacpárti rezsimnek, nem vették figyelembe, sőt ténylegesen elvetették. Azonban azt is meg kell említenünk, hogy a képviselői demokrácia és a politikai jogokhoz való egyetemes hozzáférés jelentős szerepet játszottak a szociális regresszió megelőzésében vagy visszafordításában, legalábbis a posztkoloniális fejlődő világ némely országában, mint például Indiában, amely kiváló példát jelent minderre. Amint azt Amartya Sen meggyőzően bemutatta (1999), a demokrácia körülményei közt egyetlenegy éhínség, vagy más társadalmi-gazdasági katasztrófa nem történt, míg hasonlókat a pártidiktatúrákban hagytak megtörténni (így a „nagy ugrás” idején Mao Kínájában).

A hidegháború egésze alatt a képviselői demokrácia (azaz a hatalmi ágak alkotmányosan meghatározott szétválasztása, az uralmon levők elszámoltathatósága, választási verseny, valamint állampolgári és politikai jogok) arra szolgált, hogy erősítse azt az állítást, miszerint „a Nyugat” nem csak gazdaságilag, a növekedés és a tömegek jóléte szempontjából nagyobb teljesítményű, mint az államszocializmus, hanem erkölcsileg is felsőbbrendű, mint politikai szabadságot és egyenlő jogokat biztosító rezsim. A politikai demokrácia és a szervezett kapitalizmus egyesített intézményi megoldásai (a szovjet típusú „létező szocializmus” politikai és gazdasági realitásaihoz viszonyítva) olyan jól teljesítettek, hogy értelmesen gondolkodva senki sem tette le a voksát az utóbbi mellett. De az államszocializmus (minden európai formájának) 1989-1991-ben bekövetkezett végső összeomlása után a liberális demokrácia és a vele együtt járó „szociális” piacgazdaság „kommunizmus” elleni immunizáló szerepe szükségteenné vált (ez magyarázza például az olasz Democrazia Cristiana² visszaesését az 1990-es évek elején). Ehelyett nemcsak az átmenet országainak, hanem a Nyugat politikai napirendjén is megjelent a demokratikus átmenet lebonyolításának bonyolult problematikája, benne az EU keleti bővítésével. Az új és történelmi precedens nélküli probléma nem csak a nyugati demokratikus kapitalizmus stabilizálását jelentette, hanem e rendszer kívülről történő felépítését is azokban az országokban, ahol felbomlott az államszocializmus. Ma az utóbbi feladat végrehajtása egyértelműen nem zajlott még le, hisz még mindig erős, demokráciadeficitre utaló tünetek jelentkeznek még a tíz új posztkommunista-kapitalista EU-tagállamban is (hogy keleti szomszédjaitak ne is említsük) és mivel a pénzügyi piacok 2008-as válságát és annak az új és régi tagállamokban is lezajlott utóéletét tekintve teljesen megkérdőjelezhető, hogy

2 Az olasz Kereszténydemokrata Párt a második világháború utáni évtizedek meghatározó pártja, a szociális piacgazdaság támogatója volt – a szerk.

végrehajtották az előbbi feladatot, a liberális demokrácia és demokratikus kapitalizmus jótéteményei kevésbé egyértelműek (úgy a külső megfigyelő, mint a belső résztvevők számára), mint nyilvánvalóan azok voltak a második világháború óta a nyugati országokban.

Mielőtt továbblépnénk arról a kérdésről, hogy „mire jó” a demokrácia (teljesen átugorva az Európai Unió politikai és gazdasági realitásainak a demokratikus alapelvekkel való összhangba hozásának kérdését), legalábbis meg kell említenünk a negyedik elméletet – nevezetesen a demokratikus politika republikánus teóriáját, amely azt állítja, hogy a lehetőség a politikai közösség közös ügyeiben való részvételre jótékony formáló hatással van az állampolgárokra. Úgy gondolják, hogy ez a hatás lehetővé teszi számukra, hogy „jó”, azaz olyan állampolgárok legyenek, akik egyszersmind képesek (a közügyek jobb megértése által) és készek (mert átérzik a korlátolt és szűk látókörű érdekek meghaladásának erkölcsi kötelezettségét) a politikai közösség mint egész javát szolgálni. Amint arra az írás végén megkísérlünk rámutatni, ez a demokratikus uralmi forma mellett felhozott érv köszön vissza radikálisan megváltozott formákban a liberális demokráciáról és annak jövőjéről szóló vitákban.

A LIBERÁLIS DEMOKRÁCIA NÉGY MEGHATÁROZÓ JELLEMZŐJE

Ehelyütt a liberális demokráciának (LD) egy négy alapvető elemből álló meghatározását javasoljuk: államiság, joguralom, politikai verseny és elszámoltathatóság.

(1) *Államiság* – Be kell látnunk, hogy a LD egy olyan uralmi forma, amely (mindeddig) *államokhoz* kötődik. Demokraták érvelhetnek a demokrácia államok feletti, vagy akár globális formái mellett, de ezek az elképzelések ezidőtájt nyilvánvalóan még távol állnak a megvalósulástól. Jelenleg csak államok (melyeket a terület, a lakosság, valamint a politikai hatalom hatékony apparátusának egybeesése definiál) lehetnek demokráciák. A demokrácia egyelőre továbbra is szervesen az államhoz kapcsolódik. Az államiság ráadásul a történelem folyamán mindig megelőzte a demokráciát. A demokráciák minden esetben „utódrezsimeknek” tűnnek, amelyek a nem demokratikus uralmi formákat váltják fel; a pre-demokratikus (katonai, autoriter, teokratikus, totaliter, gyarmati) rezsimet haladják meg a demokratikus átmenet, vagy demokratizálódás során.

Egy másik összefüggés az államiság és a demokrácia között a következő: ahhoz, hogy az állam bármilyen értelmes módon demokratikussá váljon, rendelkeznie kell azzal, amire ma gyakran hivatkoznak, mint az „állami kapacitásra” vagy „kormányzási kapacitásra”. Az állami kapacitás az a minőség, amely lehetővé teszi az államnak, hogy például

megvédje polgárait katonai vagy gazdasági károkozástól, kivonjon és szétosszon jelentős fiskális erőforrásokat, megvédje a területét és saját erőszakmonopóliumát, oktatási rendszert hozzon létre és tartson fenn, szabályozó törvényeket hozzon és kényszerítsen ki, szociális és fizikai biztonsággal és jóléttel kapcsolatos méréseket végezzen és a hatalom átadásának kérdését rendezze – mindezt anélkül, hogy tényleges hatalmak – legyenek azok bűnbandák vagy maffiaszervezetek, etnikai szeparatisták, polgárháborús fegyveres erők, korrupciós hálózatok, a politikai eliteket függésben tartó külső politikai erők, vagy ellenséges vallásos mozgalmak – ezt jelentős mértékben akadályoznák. Más szavakkal kifejezve: ahhoz, hogy az állam demokratikus legyen, képesnek kell lennie kollektív kötelező döntéseket hozni és közjavak (gyakran fiskálisan megterhelő) széles választékát nyújtani. Ha erre (időben és térben folyamatosan) képtelen, kudarcot vallott vagy felbomló államról beszélhetünk. Ez utóbbit a megoldandó problémák jellegéhez és mértékéhez, az ezáltal biztosítandó szociális integrációhoz és rendszeres társadalmi stabilitáshoz mérten hiányos kormányzási képessége határozza meg. Pontosabban kifejezve: a kormányzási kapacitás (a „kormányzókéesség hiányának” [ungovernability] ellentétpárja) hiányos, ha az állam három túlságosan is jól ismert hiánytól szenved: a *határok* (és így a kifelé irányuló tőke mozgás, valamint áruk és személyek beáramlása ellenőrzésének) hiányától, (az állami adósság miatt gyakran óriási és általában növekvő) közpolitikák meghatározását és a közjő bármily változatának szolgálatát lehetővé tevő fiskális erőforrások, valamint a munkahelyek hiányától, melyek az egész munkaképes korú népesség számára lehetővé tennék, hogy elfogadható körülmények között részt vegyenek a gazdasági kibocsátásban és annak elosztásában. Ha ez helytálló, hiba lenne csak az elszegényedett harmadik világbeli országokat, valamint gyenge és gyakran korrump kormányzataikat azonosítani az „állam kudarcával”. Iparilag fejlett gazdaságokkal rendelkező államok, melyek fiskálisan ki vannak vérezve, vagy amelyek elitje magáénak vallja a piacok liberalizációjának, valamint a „bürokrácia” és szabályozás visszaszorításának doktrínáját, szintén ki lehetnek téve az állam kudarcának, illetve a kormányozhatatlanságnak. Ezek a körülmények azzal fenyegetnek, hogy a demokráciát értelmetlenné teszik, különösen, ha – mint az EU esetében – a fennmaradó kormányzási kapacitások nagy részét szupranacionális szervezetekre (például az Európai Központi Bankra, az Európai Bíróságra, Európai Bizottságra) ruházzák át, melyek a hatékony demokratikus elszámoltató-mechanismusok hatókörén kívül működnek. A neoliberális államok olyan rezsimek, melyek politikai napirendje olyan korlátozott, hogy az „emberek” lényegi aggodalmainak nagy része kimarad belőle, nekik nincs lehetőségük részt venni a közpolitikák meghatározásában, a közérdek legfőbb területei (városfejlesztés, egészségügy, oktatás, környezeti ügyek, közlekedés, közüzemek) a privatizáció, dereguláció, piacosítás, versenyképesség és hatékonyság nevében lekerültek a napirendről. Itt a politikai jogok egyetemessége éles ellentétbe kerül az egyre inkább korlátozott célokkal,

melyek érdekében az állampolgárok tulajdonképp érvényesíteni tudnák jogukat egy olyan helyzetben, melyben az állam által finanszírozható kollektív feladatok és az uralmon lévő elitnek erre való hajlandósága egyaránt korlátozottak.

Az elitekhez nem tartozó állampolgárok politikai jogai és a politikai erő napirendjére nehezedő, a nemzetközi pénzügyi piacok és a szupranacionális gazdasági, politikai és katonai erő egyéb használóihoz kapcsolódó tényleges erő közt fennálló ellentmondás azt eredményezheti, hogy az állampolgárok elfordulnak a demokráciából a két lent leírt irány egyike felé: vagy feladják azt a meggyőződésüket, hogy a politikai jogok hatékonyan hozzá tudnak járulni érdekeik képviseléséhez és a politikai közösség mint egész jólétének növeléséhez – ez a bizalmatlanság, apátia, politikai elégedetlenség, és cinizmus jól ismert és napjainkban széles körben elterjedt attitűdje (Crouch 2004; Torcal-Montero 2006) – vagy egy még rosszabb forgatókönyv szerint arra a következtetésre jutnak, hogy a politikai jogokat, mint egy életlen kardot, további nem-képviselési politikai erőforrásokkal kell megerősíteni, így a populista mozgósítás robbanásszerű folyamatával és az állítólagos ellenségekkel szembeni tiltakozásokkal. Ami az előző alternatívát érinti, érdemes észben tartani a „részvételi egyenlőtlenség” (Lijphart 1997) látszólagos paradoxonát: pont a népesség legkevesebb előjoggal rendelkező rétege, amely jelenleg épp a korlátozóssal kapcsolatos tapasztalatai és frusztráció miatt gyakorlatilag kimarad a részvételtől, profitálna a legtöbb politikai jogából, ha az állami kapacitás kevésbé lenne korlátozva. Ez utóbbi kapcsán a további politikai erőforrások keresése a népesség jelentős csoportjait elvezetheti a politikai küzdelem nem intézményes, bomlasztó és többé-kevésbé erőszakos módszereihez, amelyek ellentmondanak a mindenki számára kötelező érvényű döntések meghozásakor érvényes hivatalos eljárási szabályoknak. A demokratikus államok erejének és stabilitásának két alapfeltétele a *legitimáció* és a *hatékonyság* (Lipset 1981). Legitimáció alatt az államhatalom hordozóinak azt a képességét értjük, hogy döntéseket hoznak, amelyeket (minimálisnál nagyobb kényszerítés alkalmazása nélkül) azoknak is be kell tartaniuk, akik e döntések által érdekeiket és értékeiket veszélyben látják. Hatékonyságon a „dolgok elvégzésének”, problémák megoldásának, tervek és projektek megvalósításának képességét értjük. A demokratikus állam stabil és ellenálló (vagy „konszolidált”), ha és amennyiben legitimációját és hatékonyságát folyamatosan megvalósítja, demonstrálja és ezeket valamennyi bel- és külföldi résztvevő a szóban forgó állam által garantálnak tekinti. Ez a „garantálnak tekintés” sohasem megfordíthatatlan: demokratikus rendszerek „dekonszolidálódhatnak”, és elérhetik az önfelbomlás pontját, ami a demokrácia (látszólag) demokratikus eszközökkel történő öngyilkos önfelszámolásában végződhet. Ráadásul a két feltétel egymással szoros kölcsönhatásban áll: egy, a „dolgok elvégzésére” képtelen kormány (például a széles körben elterjedt korrupció, a fiskális erőforrások hiánya miatt) elveszti legitimációját és az utóbbi hiánya a kormányzóképeséget is alá fogja ásni.

(2) *A jog uralma* – A demokratikus államok rendelkeznek (többsnyire írott) alkotmánnyal, mely meghatároz (legalább) két módszert, melyek korlátozzák az államhatalom alkalmazását. Az egyik értelmében az állampolgároknak egyenlő jogok sorát biztosítják, amelyeket nem korlátozhatnak törvényekkel. Ezek tartalmazznak személyes (testi és lelki/lelkiismereti sértetlenség védelme), gazdasági (tulajdon és szerződés), politikai (gyülekezés, média és kommunikáció, egyesülés, részvétel stb.) és gyakran „pozitív” szociális jogokat is (szociális szolgáltatások, társadalombiztosítás, szabályozó beavatkozás a piacok működésébe, bizonyos szolgáltatások, mint az egészségügy és az oktatás állami felügyeletű biztosítása). A demokráciák addig a mértékig „liberálisak”, ameddig a lehetséges demokratikus döntéshozatal szubsztantív kiterjedése korlátozott és hatékonyan megakadályozza a kormányoknak az állampolgárok politikai és állampolgári jogaiba való beavatkozását. Például nem rendelkezhetnek minden állampolgár egyenlő jogával azok, akik részt vesznek a demokratikus folyamatban, azaz e jogot nem tagadhatja meg a többség a kisebbségtől. A liberális demokráciák kényes egyensúlyt hoznak létre a demokratikus döntéshozatal eredményeképp létrejövő, a közösség számára kötelező szabályok (szokványos törvények) és azon szabályok közt, amelyek (bármely pillanatban, minden körülmények között), immunisak az ilyen döntésekre. A teljes államhatalom másik korlátozási formája (amire a későbbiekben még visszatérek) a (törvényhozó, végrehajtó, szövetségi, bírói) hatalmak szétválasztása és kölcsönös korlátozása, annak egy alig feltűnő (bár igen következetes) elemével, a kormányzás időbeli korlátozásával (tehát a megválasztott hivatalra történő kinevezés mindig *ex ante* időben korlátozott, és a választások szabályos időnként ismétlődnek).

(3) A demokráciák megteremtik a *politikai versenyt* és intézményesítik a politikai konfliktus erőszakmentes kezelését a kormányozni kívánó versengő csoportok (pártok) között. A választási verseny megnyerése az a folyamat, amelyen keresztül a hatalmon levők elnyerik a kormányzati hatalmat – ami azt jelenti, hogy a választásoknak vesztesei (azaz legyőzött pártok és támogatói) is vannak, akiktől elvárt, hogy legitimnek ismerjék el a nyertes győzelmét – kötelező érvényű tényként, még ha csak a következő választás napjáig is. A versengő politikai pártok identitása és felépítése részben a választási rendszer (általában kétpártrendszerhez vezető többségi egyéni szavazások (*single member plurality* – SMP) terméke, részben a társadalmi (osztályok, vallások, regionális vagy nemzeti identitások közti) törésvonalak és ezek szervezeti képviseleteinek (szakszervezetek, hitéleti szerveződések) visszatükröződése. A demokrácia a „demokratikus osztályharc” (Lipset 1981) és a politikai hatalomért folytatott egyéb küzdelmek színtere – melyeknek eredménye (ha csak, mint azt már tárgyaltuk, nincs az államkapacitás és napirend súlyosan korlátozva fiskális vagy ideológiai szempontból) szignifikáns hatással bír az emberek életésélyeire és lehetőségeik elosztására.

De nem minden politikai verseny olyan szubsztantív jellegű, mint a választási kampányok. Politikai szociológusok a verseny három típusát különböztetik meg: az alternatív ideológiai és programbéli álláspontok és célok közt zajló harcot, melynek legfőbb kérdése, hogy milyen mértékben támaszkodhatnak a piaci erőkre, illetve intervencionista szabályozó és újraelosztó közpolitikákra. A második versenytípus aktuális kérdésekre adott válaszokért folyik, például: „Vonjuk ki csapatainkat Afganisztánból?” „Csökkentsük nukleáris energiától való függőségünket a megújuló energiaforrásokba történő befektetés által?”. A harmadik vetélkedés a választókerületek bizalmáért és támogatásáért versenyző személyek közt folyik, akiknek szükségük van e szavazatokra a kormányzati vezető pozíciók eléréséhez. A verseny e három fajtájának fejlődését elemző összehasonlító és történeti kutatások alátámasztják azt az általánosítást, amely szerint a pártok egyre inkább kudarcot vallanak abban, hogy a választóknak jellegzetes és átfogó, egy programba illeszkedő álláspontokat kínálnak és ehelyett egyre „illékonyabb” szavazókat szólítanak meg olyan állásfoglalásokkal, melyek olyan specifikus ügyekre vonatkoznak (azt állítva, hogy az adott téma kezelésében a politikai verseny adott szereplőjének van a legnagyobb kompetenciája), mint adózás, környezeti, munkaerő-piaci, gazdasági és egészségügyi politikák. További tendencia a politikai elit versengő szereplői „személyiségének” előtérbe kerülése, amelynek következtében a személyiségek imázsának és nyilvános fellépéseinek megtervezése egyre inkább média- és kommunikációs szakértők feladatává válik.

A közvélemény trendjeinek folyamatosan zajló kutatása és mérése azt is lehetővé teszi a politikai kommunikáció szakértői számára, hogy létrehozzák az őket megbízó pártok és elitek nevében a politikai verseny e dimenzióinak sokat ígérő szintézisét. Számos OECD-országban – és nem csak az elnöki rendszerekben – egyértelmű tendencia a politikai konfliktusok személyessé tétele a harmadik fenti dimenzió, a vezetői személyiség (vitatható) hangsúlyozásával. A konfliktus illetén megváltozásának nem csak az „ideológia végéhez”, a szociáldemokrata erők közeledéséhez, a szabadpiaci nézőpontokhoz és programszintű szemlélethez van köze, hanem ugyanilyen mértékben a politikai versengés médiaközpontú szemléletéhez is. A „győztesek” és „vesztesek” archetípusai az egyes emberek közt zajló „harc” drámájában az ideológiai álláspontokkal és ellentmondásos politikai ügyekkel kapcsolatos véleményekkel nehezen összeegyeztethető módon hatnak az érzelmekre. A nyomtatott és elektronikus médiában nemcsak egyszerűbben ábrázolhatók és bemutathatók a személyek, mint az ügyek és programok, hanem a személyessé tett konfliktus „szeretem/nem szeretem” („bizalom/bizalmatlanság”) kódjai is egyszerűbben és mélyebben ivódnak bele az állampolgárok emlékezetébe, míg a szakpolitikai ügyeket érintő hűség, ítéletek és preferenciák, valamint átfogó politikai eszmék hosszú távú megalapozása ennél többet igényel. Gyakran úgy tűnik, hogy a személyessé tett politikai verseny heve annál nagyobb, minél *kisebbek* az aktuális különbségek a versengő pártok

közt programjukat és közpolitikai állásfoglalásaikat illetően, amikor minden nagy párt a „medián szavazónak” igyekszik megfelelni és az államvezetés gyakorlata (*state craft*) egyszerű „színpadi gyakorlattá” (*stage craft*) válik. A programok közötti versenyből az ügyek, majd személyek közötti verseny felé való elmozdulás trendjét leegyszerűsített módon kivetítve elképzelhetünk olyan helyzetet, melyben a választásra jogosultak legjobb esetben is csak arról döntenek, hogy *ki* kormányoz, miközben teljesen elveszítik a beleszólásukat, még az erről való gondolkodás képességét is azt illetően, hogy *mit* csinálnak (fognak csinálni) a kormányzó elitek a választókerületek által nekik juttatott kormányzati felhatalmazással.

A politika személyivé/prezidenciálissá válása gyakran a személyek „populista” konfrontációjában tetőzik, moralizáló identitásbeli kérdésekkel vegyülve, sokszor kultúrharcba torkollva. Ez a szembeállítás úgy van megalkotva, hogy *miniket*, a jó, tisztességes, decens, dolgozó és érdemes embereket, akiket megbízható vezér (aki saját állítása szerint „egy közülünk”) képvisel, szembesít *velük*, a gonosz, gyanús, terméketlen és érdemtelen, ha nem ténylegesen veszélyes ellenfelekkel. A populista politika egyszerre egyesítő és szétválasztó. Megpróbálják az embereket egyszerű erkölcsi igazságok (melyeket egyértelműnek tartanak és a mellettük való érvelés, indoklás nem igényel erőfeszítést) alapján egyesíteni, „mindnyájunkat” szembeállítva az emberek olyan kategóriáival, akiket meg kell állítani, hogy ne okozzanak további károkat „nekünk”. A populisták és populista pártok az ellenségek két fajtájából választanak. Az egyik maga az uralkodó politikai elit (az „uralkodó osztály”), bürokrátaival, állítólagos cimboráival és a megemelt adók, központosítás és szabályozás egyéb haszonélvezőivel. A populizmus eme, gyakran államellenes fajtája nem csak a szabadpiacot védi, hanem a helyi közösségek autonómiáját és a regionális identitásokat is. A populizmus e válfaját jelenleg az amerikai „Tea Party mozgalom” és a nagy/központi kormányzat és kiadások általuk képviselt heves ellenzése jelképezi. A populista megosztás másik válfaja úgy fogalmazza meg a „másságot”, hogy azzal nem elit- hanem kisebbségellenes fogalmakkal lehet szembeszegülni: a szembeállítandó embercsoport az idegenek és az idegen hatalmak, a migránsok és a menekültek, az etnikai kisebbségek és a jólétben élő népek. A populizmus két típusa bármelyikének dinamikája gyakran a kölcsönösen elismert szabályok alapján, a másikat többé-kevésbé elfogadva a politikai hatalomért versengő ellenfél vagy versenytárs, illetve az ellenség közti fogalmi határ átlépéséhez vezet, az utóbbi féltől a politikai harc során megtagadják politikai jogait és létjogosultságát. A „másság” két fajtájának megkísérelt egyesítése – „mások” a csúcson (a központosított adószedő állam) és „mások” alul (migráns kisebbségek) – alkotja a populista vezérek retorikai és politikai sikerének receptjét (egy olyan fúziót, amely Európában olyannyira különböző országokban nyert erős választói támogatást mint Norvégiában és Magyarországon), melyek végső soron a szükséges államiság és a politikai jogok egyenlő-

sége, mint alapvető demokratikus elvek megkérdőjelezésével és aktív aláásával kikezdik a liberális demokrácia életképességét.

(4) *Elszámoltathatóság* – A liberális demokrácia intézményi felépítését meghatározó utolsó feltételünk olyan mechanizmusok működése, amelyek arra szolgálnak, hogy a hatalmon lévő elitek mindaz miatt fennálló elszámoltathatóságát fenntartsák, amit ezek tesznek és amit elmulasztanak megtenni. Három ilyen, az intézményi eszközöket erősítő elszámoltathatóság-forma létezik. Először, vertikális megközelítésben, azaz rendszeres időközönként megtartott általános választások, a pártok versengése, valamint azáltal, hogy a szabad média tényfeltáró tudósítása révén az állampolgároknak lehetőségük van a kormányzó elitet és a többséget adó pártokat elmozdítani hivatalukból, ha elégedetlenek teljesítményükkel, politikai döntéseikkel és ha *nota bene* okuk van azt várni, hogy egy megfelelő alternatív kormányzó elitnek valószínűleg kívánatosabb eredményeket tudna elérni. Egy ilyen hiteles alternatíva hiányában az elszámoltathatóság mechanizmusai politikai szempontból eredménytelenek, vagy az alapvetően azonos közpolitikai alternatívák megfogalmazóira korlátozódnak. Másodsor, a hatalmon lévő kormányzatok hibái önmagukban is leleplezhetőek horizontális elszámoltató mechanizmusok, parlamentek vagy országgyűlési bizottságok, illetve alkotmány- vagy legfelsőbb bíróságok által. Harmadsor, a (vélelmezett) kudarcok, hibák és a kormányzat rossz működésének korrekciója a szervezett érdekek és azok vétőképességének folyamatos és alig észrevehető befolyása által (mely a fenyegetések, figyelmeztetések és feltételes ígéretek homályos elegyéből áll) zajlik le. Ilyen erő alkalmazása tipikusan bizonyos kormányzati politikák (például a fiskális reform) állítólagos negatív hatásaira koncentrál, melyekről azt állítják, hogy olyan makroökonómiai kulcsváltozókra fejtik ki hatásukat, mint a növekedés, foglalkoztatottság, versenyképesség, valamint a költségvetési és pénzügyi stabilitás.

De a kormányzó elitek meg is tudják védeni magukat és elháríthatják a politikáik nem kívánt hatásai miatti elszámoltatást. A felelősség alóli kibújás kárhóztatása a hatalmon lévő elitek meghatározó taktikai motivációja (Rosanvallon 2008). Mivel az ellenzékben lévő párt gyakran nem kínál kívánatosabb politikai alternatívát, a hivatalban lévő kormányzat felváltása egy, az ellenzék által vezetettel gyakran nem egy ígéretes lépés a választók szempontjából. „Globalizált” korunkban a frusztráló politikai eredményekért olyan erőket lehet felelőssé tenni, melyek állítólag a nemzeti kormányok ellenőrzésén kívül állnak – mint történt az a pénzügyi piacok válsága esetében. Margaret Thatcher híres TINA-érvét („*there is no alternative*” – nincs alternatíva) gyakran a médiában kibontakozó, megkérdőjelezhető tudományos igényű gazdasági ortodoxiák erősítik. A jó kormányzás (melyen többnyire a politikai aktorok több résztvevős és többszintű elrendezését értik) korában szintén nehéz meglátni, hogy ki hibáztatható a rossz eredményekért és miként

állapítható meg a felelős aktor kiléte. Végül a kormányoknak számtalan eszköz áll rendelkezésre (többek közt a média kifinomult ellenőrzési formái, kormányzatok által szponzorált információs kampányok, döntések taktikus időzítése, klientúra, a hibák titokban tartása, vagy nyilvánosságra hozataluk megakadályozása) ahhoz, hogy immunissá tegyék magukat az elszámoltathatósági mechanizmusokkal szemben.

A DEMOKRATIKUS KUDARC KÓRKÉPE ÉS IGÉNY A DEMOKRATIKUS INNOVÁCIÓRA

Kiemelkedő, demokráciaelmélettel foglalkozó tudósok véleménye szerint a demokrácia második átalakulásának közepén tartunk (Dahl 2000; Warren 2003), az első változás során vette át a közvetlen demokratikus berendezkedés (agora, városháza) helyét a pártok által uralt képviselői tömegdemokrácia. Ma bőszéges és friss, a demokrácia „válságáról” (Crozier et al. 1975; Pharr és Putnam 2000; Rosanvallon 2008) vagy akár annak „végéről” (Guéhenno 1993), a „politika végéről”, vagy a poszt-demokrácia felemelkedéséről (Crouch 2004), a transznacionális vállalatok féllátsági döntéshozataláról és az ő gazdasági hatalmuk politikaivá válásáról szóló irodalom áll rendelkezésre. Egy, a megfigyelt változásokat okozó, a helyzetből adódó feltétel az államszocializmus bukása kellett, hogy legyen. Amíg fennállt az államszocializmus, a nyugati demokráciák (véleményem szerint jogosan) nyugtathatták magukat azzal a kijelentéssel, hogy úgy normatív, mint gazdasági szempontból jobban teljesítettek, mint autoriter ellenlábasaik. De mivel ellenfeleik felett eljárt az idő, most demonstrálniuk kell (és cáfolhatatlan érvet kell nyújtaniuk erről), hogy „jók”, azaz *saját fogalmaik* szerint fenntarthatók. Amit mindenképp meg kell mutatni a meggyőzés folyamatában az az, hogy a liberális demokrácia intézményi struktúrái és mechanizmusai (mint ezt fentebb összefoglaltuk) ténylegesen képesek biztosítani azokat (az első részben tárgyalt) szerepeket, amelyek létrehozzák azt a teljesítményt, amely alapján a liberális demokráciát a politikai uralom legkívánatosabb formájának tartják. Ezek demonstrálása nem egyszerű feladat, hogy finoman fejezzük ki magunkat. A demokrácia válságát magyarázatok része a globalizáció, valamint a hatékony nemzetközi szabályozó rezsimek hiánya; a balközép politikai eszmék kimerülése és a piaci liberális közgondolkodás hegemoniája és ezek államellenes hozadéka; a pénzügyi és gazdasági válságok hatásai és a nemzet-államok ebből következő fiskális kiéheztetése, mely utóbbi az államkapacitás aláásásával fenyeget.

Terjedelmi korlátok miatt csak néhány olyan tendenciát és tünetet említünk meg vázlatos formában, amelyek arra indították a szerzőket, hogy a liberális demokrácia válságáról – vagy „láthatatlan megrendüléséről” – beszéljenek. A legtöbb liberális

demokráciában a választási részvétel látványos csökkenése figyelhető meg, ez még inkább igaz a mozgalmakban, politikai pártokban, egyesületekben való részvétel és az (idő-, szakértelem-, pénz-) adományozás nagyobb erőfeszítést igénylő gyakorlataira.³ E tendenciához társul az állampolgárok politikusokba vetett bizalmának nagymértékű csökkenése. A régi és új demokráciákban is nő az apátia, a cinizmus és az erőtlenség érzése. A széleskörű politikai elidegenedés leírható számos negatív fogalom segítségével: elégedetlenség, nemtetszés, kiábrándulás, hatalomtól való megfosztás az elitek által, depolitizáltság és elhidegülés (Torcal és Montero 2006). Az európai demokráciák két világháború közötti hanyatlásával éles ellentétben, ma az ilyen elidegenülés nem okozza a kimondottan antidemokratikus mozgalmak felemelkedését. Az emberek demokraták maradnak, ha mégoly frusztráltak is (Dalton 2004). Hasonló tendenciákat figyeltek meg általában az egyesületek minden fajtájánál (ismét osztályokhoz kötődő torzulásokkal) és különösen a politikai pártok tagságánál. A kortárs demokráciák annyiban számítanak „posztliberálisnak”, amennyiben a népesség az igények és preferenciák szintjén az állampolgárok két kategóriájából áll: a közönséges „természetes” polgárokból – olyan egyének, akik szavaznak és számtalan módon részt vesznek a politikában – és a gyenge legitimitációval rendelkező „másodlagos állampolgárok” csoportjából, melyhez egyesületek, nyomásgyakorló csoportok, lobbik és a funkcionális reprezentáció hasonló résztvevői tartoznak (Schmitter 2000; Crouch 2008). Fenyegetéseket, figyelmeztetéseket, és feltételes ígéreteket szervezeti fegyverként használva, az utóbbi csoport egy bizonyos (nagyon nem átlátható) mértékű ellenőrzéshez jut a közpolitika felett, ami nehezen egyeztethető össze az állampolgárok sokféleségével.

A GYÓGYMÓDOK KÉT CSOPORTJA

Lipset jellemzése a demokráciáról mint „demokratikus osztályharcról” kiemeli a versenyt, mint a demokratikus folyamat alapvető aspektusát – az egymással versengő képviselői elitek közti, hatalomért folyó harcot. De a demokratikus politika nem csak a versengés, a vita és a nyílt politikai konfliktusok drámáján alapul (a dráma kimenetele végül a tárgyalóasztaloknál és a szavazatok leadásánál, valamint összeszámlálásánál dől el). Szintén része

3 A szavazás/részvétel/adományozás hármasunkon mint a demokratikus részvétel fajtáin (bővebben lásd később) túl gondolhatunk a „tudásra” is (azaz hozzáférésre egy ésszerűen korrekt, az együttesen releváns helyzetről alkotott képhez és azokra a módszerekre, melyek biztosítják a kép igaz voltát). De a „kognitív részvétel” megfelelő – és elfogulatlan – feltételeiről szóló vitának a médiára és annak politikai szerepére kellene koncentrálnia, ezért ennek tárgyalását terjedelmi korlátok miatt itt nem végezzük el.

az a kevésbé látható és kevésbé könnyen dramatizálható folyamat, amelynek során az állampolgárok az őket és a politikai közösség egészét érintő ügyekben ítéleteket, érdekeket, véleményeket és preferenciákat *alkotnak*, fogalmaznak meg. E két szint megkülönböztetése fontos a demokratikus politikaelmélet szempontjából; ez ugyanaz a különbség, mint ami a következők közt áll fenn: az ellenfél egy nyilvános információcsere és érvelőkötetés során történő meggyőzésének megkísérlése illetve a másik fél létszámában felülmúlása az „én” pártom vagy ügyem támogatóinak a nála hatékonyabb mobilizációja által. A demokratikus politika körkörösén halad előre *mindkét* szint bevonása által; egyoldalú és hibás képet kapnánk folyamatairól, ha csak a preferenciák kifejezésének olyan módjában gondolkodnánk, ami szavazás és választások útján valósul meg, és nem vizsgálnánk a preferenciák megformálását és felülvizsgálatát (Goodin 2004). A demokratikus innovációs javaslatok két csoportja e két szint valamelyikén az állampolgárok politikai akaratának megfogalmazására és kinyilvánítására koncentrál. A politikai akaratok konfliktusa, amelyeket a szavazófülkében nyilvánítanak ki és amelyeket így megelőzi a véleményformálás folyamata, amiben nem a számok és az aggregáció logikája, hanem a valóság, az érvek és az indoklás *játszhatná* a döntő szerepet – de így csak sztereotípiák, előítéletek, sérelmek és stratégiai szempontok alapján megfogalmazott üzenetek megfontolás nélküli elfogadása jellemző.

Az elméleti állítás itt kettős. Egyrészt, az emberek nem *rendelkeznek* véleményekkel és preferenciákkal (ellentétben sok közvélemény-kutatás előfeltevésével), ehelyett a vélemények és preferenciák lényegében áramlásban vannak, folyamatosan *megformálódnak*, újratermelődnek, ellenőrzik, tesztelik, elvetik, alkalmazzák, felülvizsgálják, megújítják és az új információk és tapasztalatok fényében gazdagítják őket. A legtöbb téma és ügy esetében az idő túlnyomó részében az emberek többsége nem rendelkezik véleménnyel vagy politikai preferenciával egészen addig, amíg ezek megfogalmazásának kihívásával nem szembesül (például egy közvélemény-kutatás kérdésre adott spontán reakció kapcsán találkoznak azzal az impliciten megfogalmazott várakozással, hogy normális esetben bárkinek van vagy kell az adott kérdésről véleménnyel rendelkeznie). Másrészt, a vélemény és preferencia megszerzése nem kizárólag belső és monologikus; másokkal való kommunikáció és interaktív párbeszéd során jön létre. A vélemények és preferenciák tehát társadalmi konstrukciók, azaz az egyén megfigyelésre, tanulásra és érvelésre irányuló képességéből és készségéből, valamint a tanulás és érvelés kereteit adó információk, társadalmi kapcsolatok, korlátok, várakozások és lehetőségek közös kimeneteléből adódnak. Úgy is érvelhetünk, hogy meglehetően irracionális, hogy olyan meggyőződéseket és preferenciákat fogadjunk el, melyek szigorúan egyéniek, azaz ignoranciával és érdektelenséggel viseltetnek az iránt, hogy – legyenek bár „nézeteinkkel” egybevágók vagy azokkal ellenkezők – mások mit tartanak igaznak és kívánatosnak. Mivel csak azután ismerjük meg

preferenciáinkat, miután mások preferenciáit, akiknek együttműködésétől függünk (vagy akiknek preferenciáit le kell győznünk), megismertük. Az állandó belső folyamat külső kontextusa, amelyben a megformált vélemények és preferenciák az elérhető információ vagy az engedélyezett preferenciák feletti kényszerítő, elnyomó vagy manipulatív ellenőrzéstől az elméleti skála másik végpontjáig, egalitárius, nyitott és ösztönző helyzetekig terjedhetnek, melyben az egyének szabadon, racionálisan végiggondolhatják, megismerhetik és megfontolhatják mások álláspontjait (melyeket végül elfogadhatnak vagy elvethetnek), szabadon kiválaszthatják, hogy mely meggyőződéseket és preferenciákat teszik magukévá, illetve alkalmazzák és miért. A minőségek ez utóbbi csoportjára utal összefoglalóan az 1990-es évek- kezdete óta jelentőssé váló demokratikus elmélet széles spektruma mint „deliberatívra”.

Visszatérve a demokratikus bemenetek két színteréhez – a politikai preferenciák *formálásának* valamint *kifejezésének* szintjéhez –, meg kell jegyeznünk két, közöttük fennálló aszimmetriát. Először, mielőtt ki tudjuk fejezni véleményünket vagy preferenciáinkat, ezeknek át kell menniük néhány formatív fázison (bármik legyenek is „deliberatív” minőségeik), míg ez az ellenkező irányban nem „kötelező”: egy már megfogalmazott politikai preferencia elhallgattatható, ha az akarat kinyilvánítására kerül sor, ami annak a ténynek tudható be, hogy nem vesz részt benne olyan képviselési alapokon álló résztvevő (politikai párt vagy kormányzó elit), akitől elvárható, hogy meghallgassa azt, és akihez egyáltalán értelme van az egyéni akarat kinyilvánítását intézni.⁴ A másik aszimmetria a következő: a politikai akarat kinyilvánításának szintjén a folyamat intézményi keretei – politikai pártok, választások, szavazási eljárások – mind pontosan meghatározottak, hivatalosan előírtak

4 A széles körben dokumentált megállapítások, melyek szerint (a) a választási részvétel („hajlandóság”) alacsony (azaz a távolmaradás nagymértékű), (b) számos „elégedetlen” liberális demokráciában további hanyatlás figyelhető meg, (c) a társadalmi-gazdasági és oktatási torzulások (amelyeket a politikai reprezentációban jeleníti meg) egyre jelentősebbek. Emiatt ajánlják kutatók a kötelező szavazás bevezetését, azaz az állampolgárok távolmaradási jogának megvonását és annak a lehetőségét, hogy elrejtse a preferenciáik és kifejezésük közt fennálló különbséget (Lijphart 1997). Azonban ha a szavazást kötelezővé tennék, legalábbis néhány választópolgár kényszerítve érezné magát, hogy olyan pártokra adja le szavazatát, amelyek érdemeiről és hitelességéről nincs meggyőződve. Ez a probléma orvosolható a következő szabály alkalmazásával: ha n párt vagy jelölt verseng, a szavazópolgár $n+1$ lehetőség közül választhat (a szavazólapon lévő jelölőnégyzetek közül), a további a NOTA („none of the above” – a fentiek közül egyik sem) opcióra vonatkozik. A politikai elitek hiányos felelősségének érzete, mely a fiskális és intézményi körülmények által korlátozott államkapacitásban mutatkozik meg, képes viszont hozzájárulni a politikai elidegenedés és hatalomnélküliség apolitizáló érzéséhez, mely gyengíti a politikai vélemények és preferenciák első helyen történő elsajátítására irányuló erőfeszítéseket.

és ellenőrzöttek. Ezzel szemben, miközben az alkotmányos garanciák (a vélemények, a média, a gyülekezés és az egyesülés szabadsága stb.) alapvető szerepet játszanak a lehetősegek biztosításában (miként azt az „állampolgári ismeretek” tantárgy anyaga és egyéb oktatási intézmények teszik), a vélemények és politikai preferenciák tulajdonképpen megfogalmazásának nagy része egy intézményileg feltérképezetlen (a liberális alapelvek alapján ennek is kell lennie) tér, melyben a családi élet, a munka, a helyi vallásos és szekuláris közösségeken, szomszédságokon, önkéntes szervezeteken belüli, vagy a fogyasztáshoz és életmódhoz, médiahasználathoz kapcsolódó élmények döntő szerepet játszanak a politikai nézetek és preferenciák megfogalmazásában, megerősítésében és változásában, és ezáltal az alkotmányosan garantált jogok „társadalmi megvalósulásában”.

A politikai nézetek és preferenciák formálásának, valamint kinyilvánításának szintjei közötti különbség a törvény általi intézményesítés mértékei közt fennálló eltérésből adódik. Minden liberális demokráciában léteznek hatályos törvények (részben alkotmányosak is), amelyek előírják minden állampolgár egyenlő szavazati (azaz preferencia-kifejezési) jogát, a választásokon való indulás jogát és azon eljárásokat, amelyek alapján az egyéni szavazatokat aggregálják működő képviselői intézmények létrehozása céljából. Ezeket az egyenlő jogokat azonban szélsőségesen egyenlőtlen minták, többek közt a társadalmi-gazdasági és oktatási státusz alapján használják ki. Ezzel ellentétben nem csak a névleges egyenlőség biztosított, amikor a preferenciaformálás zajlik – a folyamat, melyben az állampolgárok *felderítik* az elérhető politikai lehetőségeket, mások érveit és preferenciáit a lehetséges szövetségek felépítését, és azt, ami ezen információk fényében „mindannyiunk” számára jónak (jobbna) tekinthető, valamint az ehhez a kérdéshez tartozó még fennmaradó nézeteltéréseket. Ismét úgy tűnik, hogy a társadalmi egyenlőtlen ségek uralkodó mintái határozzák meg a szélsőségesen egyenlőtlen hozzáférést a deliberatív tanulás és tisztázás ilyen lehetőségeihez azoknál, akik el vannak vágva a lényeges kommunikatív és asszociációs erőforrásoktól, és még arra sem képesek, hogy az intertemporális vagy szubsztantív konzisztencia bármely mértékű használatával megjelöljék, hogy milyen helyzetet foglalnak el. Másoknak, akik biztos és privilegizált társadalmi-gazdasági helyzetben vannak, nincs kétségük e témát illetően, mivel őket kevésbé érintik e gondolkodásbeli bizonytalanságok és motivációs keresztnyomások. Nem lenne valószínűtlen, ha azt feltételeznénk, hogy az előbbi kategória tagjai saját érdekeiket és preferenciáikat illetően a strukturális bizonytalanság állapotába vannak beszorulva (Lukes 2005), és így valószínű, hogy távol maradnak a politikában való részvételtől, csak azok emelik fel a hangjukat, akik tudják, mit akarnak mondani.

Ezek olyan empirikus kérdések, melyekkel itt nem tudunk tovább foglalkozni. Aminek a politikai akaratformálás két szintjének tárgyalása során egyértelművé kellett válnia, az a névleg mindenki számára elérhető politikai erőforrások hatalmas mértékű

kihazsnálatlanságának állapota, mint a liberális demokrácia negatív jelensége. A számbeli kihazsnálatlansággal a részvételtől való általános távolmaradásra utalunk, mely egyre inkább összhangban van a társadalmi egyenlőtlenségekkel. Minőségi kihazsnálatlanság alatt azon mechanizmusok (média, oktatási rendszer, politikai tömegpártok) hibás működésére utalok, melyek feltételezhetően át tudnák változtatni a „nyers” és reflektálatlan nézeteket és impulzusokat „finomítottá”, felvilágosultabb tudatossággá és preferenciákká. A demokratikus újításokkal kapcsolatos jelenlegi viták ezek egyikére koncentrálnak és megpróbálnak megfelelő gyógy módokkal szolgálni. Miután nagyon röviden rámutattunk néhány, a részvételt és az állampolgárok bevonásának növelését a preferenciák kinyilvánítása szintjén célzó javaslatra, az esszé utolsó részében annak az alábbi, sokat tárgyalt kérdéskör néhány aspektusával foglalkozunk, miszerint miként javítható a demokratikus részvétel minősége deliberatív eljárások és intézmények alkalmazása által, melyek a preferenciaformálás folyamatának fejlesztését célozzák?

(A) AZ ÁLLAMPOLGÁROK HANGJÁNAK ÉS AKARATUK KIFEJEZÉSÉNEK ERŐSÍTÉSE: AZ „ADOTT” EGYÉNI PREFERENCIÁK AGGREGÁLÁSÁNAK MÓDJAI

Túl a politikai ügyek, alternatívák és intézmények megismerésének alapvető előfeltételén, az egyes állampolgárok három csatornán keresztül vehetnek részt tevékenyen a politikában: (általános választásokon) szavazás, (egyesületekhez, pártokhoz, politikai vitákhoz való) csatlakozás, valamint (idő, pénz, szakértelem) felajánlása által. A jelenkori demokráciákban mindhárom gyakorlat nyilvánvaló hanyatlásnak indult és/vagy egyre nagyobb osztálykülönbségeket tükröz. Vagyis a középosztály és a felettük állók gyakrabban és kiterjedtebb módon szavaznak, csatlakoznak és adományoznak, mint a társadalom bevétele, jóléte, társadalmi-gazdasági biztonság és oktatás szempontjából lejjebb álló rétegei. E torzulások meghaladása céljából számos intézkedést javasoltak a politikai preferenciák kifejezésének elősegítése, ösztönzése és kiegyenlítése céljából. Ezek magukban foglalnak számos javaslatot a választási rendszer megváltoztatására: az egyéni átruházható szavazat (*single transferable vote - STV*) bevezetését; a szavazás kötelezővé tételét (mint Ausztráliában és Belgiumban; Lijphart 1997); a közvetlen demokratikus és népszavazáson alapuló törvényhozás engedélyezését (melyek alkalmazására példa Svájc és Kalifornia); a dezintegráció erősítését és a helyi kormányzatok autonómiájának növelését; az érdekvédelmi egyesületek finanszírozásának demokratizálását (Schmitter 2000); a szülők számára a gyerekek nevében történő szavazás engedélyezését (egy további szavazat az anyáknak minden fiú és az apáknak minden lánygyermek után; Hinrichs 2002); nemi (és esetleg más, például születési kohorsz-alapú) kvóta bevezetését a pártok, parlamentek és kormányok működésében

(Phillips 1995); a képviselők számának a választókerület szavazási részvételétől függővé tételét (vö. részvételi költségvetés Brazíliában; Santos 1998); az eltérő vélemények kinyilvánításának lehetővé tételét a NOTA opció választási rendszerbe való bevezetése által; a tagdíjak adóból való leírhatóságát (illetve annak kiszélesítését); és a politikai és kampányfinanszírozás megreformálását három elv, az összkiadások korlátozása, a „plutokratikus” adományok vagy még névtelenebbé vagy a szavazók számára átláthatóvá tétele és a kampányköltségek közbevételek köréből való kiemelése alapján (vö. Nassmacher 2009; vö. Ackerman és Ackerman 2004) (Eme innovációs javaslatok és hasonlók áttekintéséhez lásd még Fung és Wright 2003; Schmitter és Trechsel 2004; Smith 2005, 2009).

(B) AZ AKARATFORMÁLÁS JAVÍTÁSA DELIBERÁCIÓVAL

Minden deliberatív demokráciával foglalkozó elméletnek két premisszája vagy filozófiai kiindulópontja van. Egyrészt *bármely* preferenciára való törekvés, amely megfelel a jognak, a liberális alapelvek szerint legitim. Ezek az elvek megtagadják az államhatalom birtokosaitól, hogy azon állampolgárokat, akik bizonyos (kritikus) preferenciákat fogalmaznak meg, a „hamis tudatra” hivatkozva megbélyegezzenek, (ahogy ezt a hatalom birtokosai az államszocializmus alatt fenntartották maguknak) ürügyet szolgáltatva arra, hogy az ebből következő állítólagos ellenséges szándékokat elnyomják. Ugyanakkor azt is észben kell tartanunk, hogy a preferenciák nem „adottak” és természetesen, hanem kognitív és erkölcsi megfontolások által *formáltak* és ösztönöztek, mely meggondolásokat azonban gátolhatják az érdekek és szenvedélyek, valamint a kommunikatív feltételek, melyek megakadályozhatják az egyén preferenciáinak reflektív vizsgálatát (Offe 1992). Egy ilyen vizsgálatnak intézményi lehetősége hozzájárulhat a Steven Lukes (2005) által a társadalmi hatalom „harmadik” – vagy legkevésbé látható – formájának nevezett, másokat saját érdekeinek felismerésében megakadályozó jelenség részleges vagy teljes semlegesítéséhez. Ráadásul a mítosz, a sértettség, az ignorancia, a rövidlátás, a személyiség és a közösség fetiszizálásának, az eliten vagy a kisebbségek ellen irányuló agresszív impulzusok dominanciája, ha a politikai valóság észlelése és a preferenciaformálás mögött álló hajtóerővé válik, komolyan fenyegetheti a liberális demokráciát. Ebben a felfogásban a politikai nézetek, értékek és preferenciák nem az egyes állampolgárok szigorúan vett „magánügyei”, mivel a megvalósításukra irányuló törekvések olyan externáliákat hozhatnak létre, amelyek mások és végül is „mindannyiunk” jogait érintik. Amennyiben ez így van, meghatározhatjuk a közérdeket a preferenciák általános minőségének javításaként, a preferenciaformálás társadalmi kontextusainak javítása által, mely kontextusok kimutathatóan hozzájárulnak ehhez a megerősödéshez.

A második előfeltétel a következő: megismételjük, hogy a politikai (és más) preferenciák formálása nem csak személyes információgyűjtésként, megfontolásként és reflektálás-ként írható le, mint a preferenciatisztítás (*preference laundering*) némely *forum internumban* lezajló monologikus folyamata. Inkább (amint feljebb érveltünk mellette) egy társadalmi folyamatként fogható fel, melyben az emberek a nem stratégiai információcsere és praktikus érvelés során rájönnek, hogy mások mit tekintenek igaznak, kívánatosnak és „mindannyiunk” számára méltányosnak – egy olyan folyamatban, melynek során a cserében résztvevő preferenciák felülvizsgálaton mennek keresztül. (Hogy ezek a vizsgálatok konszenzusba torkollnak-e, nyitott kérdés marad az empirikus megfigyelés számára.) Egy ilyen deliberatív cserére vonatkozó szabály valahogy így hangzik: azután tudhatod, hogy *te* mit akarsz, hogy megtudod, mit akarnak a többiek, megtudod és megfontolod, hogy milyen érvekre alapozzák preferenciáikat. A gyakorlatban mások preferenciáinak és az ezeket fenntartó érveknek a megismerése a közös deliberáció révén segítheti a saját preferenciák formálását, feltéve, hogy az eszmecsere az elfogadás és kölcsönös bizalom minimális szintje mellett zajlik le.

A preferencia-formálás mint társadalmi folyamat intézményi helyszíne a mindennapi interakciók „életvilága”, vagy pontosabban a „harmadik szektor” (Goodin 2003), egy olyan reziduális tér, melyet a pénz és a hivatalos hatóság korlátoz ugyan, de nem igazgat. E szektor szociológiai különbözősége abban áll, hogy ezek formái (alapítványok, mozgalmak, helyi kezdeményezések és egyesületek, vallásos szervezetek stb.) egyszerre nem kormányzati (NGO-k) és nonprofit (NPO-k) szervezetek. Illetve amit végeznek, azt nem elsősorban a törvényeknek való megfelelésre törekvés (mint a közigazgatásban), a törvényhozó hatalom megszerzésének célja (mint a politikai pártokban), vagy a nyereségeség gazdasági számításai határozzák meg. Ehelyett az NGO-k/NPO-k normatív szándékok és az ezekhez kapcsolódó értékek által meghatározottak. De, miközben a piaci verseny, politikai versengés vagy az autoritás hierarchiájának birodalmán kívül működnek, az ilyen szervezeteknek közvetlen hatásuk lehet mind a gazdasági, mind a politikai folyamatokra (Goodin és Dryzek 2006). A kérdés, amely arra vonatkozott, hogy milyen módszerekkel intézményesíthető egy ilyen hatás a demokratikus politikai intézményekben (Offe 1997), számtalan kísérlethez, intézményi innovációhoz és a deliberatív preferenciaformálás- és változtatás természetének empirikus megfigyeléséhez vezetett (Smith 2009; Warren és Pearse 2008).

Az 1990-es évek eleje óta James Fishkin filozófus (1991, 1995, 2009) számos országban és környezetben kísérletezett a „deliberatív közvélemény-kutatás” módszerével. Ezt a metódust arra fejlesztették ki, hogy bizonyítékokkal szolgáljon az emberek feltételezett vagy kontrafaktuális preferenciáiról, mely szemben áll az egyének empirikus, hagyományos lekérdezési módszerekkel ábrázolt preferenciáival. Megmutatja, hogy az emberek

végül mit gondolnának és akarnának, ha lenne lehetőségük másokkal együtt „megvilágosult megértést” (*enlightened understanding*) és kölcsönös tiszteletet biztosító helyen ezeket a kérdéseket végiggondolni. A sok esetben bizonyított hipotézis az, hogy az informált deliberáció tapasztalata lehetővé teszi a résztvevők számára, hogy egyértelműsítsék, felülvizsgálják és fejlesszék saját preferenciáikat. Hogy demonstrálja a preferencia-felülvizsgálatok mennyiségét és irányát, Fishkin módszere méri a véleményeknek és politikai preferenciáknak a véletlenszerűen kiválasztott emberek csoportjának bevonásával folytatott deliberáció viszonylag rövid időszaka előtti és utáni eloszlását. Ha mindez intézményesített formában zajlik – mint például az országos választásokat megelőző „ügyek nemzeti konferenciája” (*national issues conference*)⁵ vagy akár az évi deliberáció (tanácskozás) napja (Ackerman és Fishkin 2004) keretében – vitathatatlanul nagyobb hatása lenne a politikai elitekre, ha a deliberatív közvélemény-kutatások eredményei által lehetőségük lenne meg tudni, hogy mi a jól átgondolt népakarat, szemben a „nyers” és reflektálatlan adatokkal.

A DELIBERÁCIÓ HATÁSAI

A deliberatív eljárások négy, a politikai életre gyakorolt minőségi hatását különböztethetjük meg. Elsőként: a deliberáció élménye kívánatos hatással van a résztvevőkre (Fishkin 2009: 133-tól; Mutz 2008: 530). Ez magában foglalja többek közt a tárgyalt üggyel kapcsolatos jobb informáltságot, egyszersmind az ellenérvek jobb ismeretét; a politikai tolerancia, kompromisszumkészség, valamint az általános társadalmi bizalom, a szavazási és állampolgári részvételi kedv növekedését, végül, a folyamat eredményeként: a jobb politikai hatékonyság, a vélemények nagyobb egyezésének érzetét.

A második hatás egy informális tekintély (vagy a *puha erő* [*soft power*] valamely formájának) gyakorlatát érinti, amely a deliberatív eljárásokból jön létre, amint ezek a politikai folyamat részeként intézményesülnek. Amíg (és addig a mértékig, ameddig) a média tudósít a konszenzuális eredményekről és meg nem oldott nézetkülönbségekről, a külső megfigyelőknek, eliteknek és nem eliteknek lehetőségük lesz összevetni a deliberáció előtt és után végzett közvélemény-kutatás közti eltéréseket (ha vannak ilyenek); milyen irányban és mértékben változnak meg a deliberáció utáni („finomított”) preferenciák a

5 A National Issues Conventioint, mint az első, egész Egyesült Államokra kiterjedő deliberatív eseményt először Bruce Ackerman és James Fishkin szervezte meg 1996-ban a Texas-állambeli Austinban. A PBS televíziós hálózat által is közvetített eseményen állampolgárok véletlenszerűen kiválasztott csoportja szakértők és képviselőjelöltek bevonásával vitázott három nagy kérdéskörrel lásd Merkle (1996) – *a ford.*

„nyers”, deliberáció előttiéhez képest. A deliberáció résztvevőinek tekintélye pontosan (és némileg paradox módon) abból a tényből ered, hogy a deliberatív fórumok tagjai véletlenszerűen kiválasztott „átlagos” állampolgárok, akik inkább csak magukat képviselik, semmint pártokat vagy érdekcsoportokat és nincs sem szándékuk, sem szervezeti eszközük a politikai hatalom magukhoz ragadására. Épp a deliberáció résztvevői hatalmi ambícióinak hiánya az, mely növelheti az ajánlásaik „erejét” (Fishkin 1995: 162; 2009: 134). A kérészéletű deliberációs (semmint hatalmi törekvések által meghatározott) testületek feltehetőleg összetettebbé teszik a politikai elitek működését, akikről egy ilyen megkérdezést és azok eredményeinek a médiában való megfelelő publikálását követően köztudott lesz, hogy tudatában vannak annak, hogy az úgynevezett (a hagyományos közvélemény-kutatások által kifejezett) „népakarat” (melyet, amennyiben az eredmény megfelel nekik, az elitek előszeretettel használnak legitimációs célokra) valójában a preferenciaalkotás nem deliberatív feltételeinek leképződése csupán. A nyilvánosság így megtapasztalhatja, hogy, hogy e „népakarat” rendkívül képlékeny és kommunikációs helyzetektől függő. E tapasztalat demonstrációs hatás által valósul meg: ha az embereknek tényleg lenne idejük, szakértelmük és megfelelő kommunikatív eszközük arra, hogy komolyan és hozzáértő módon gondolkodjanak a politikai napirenden lévő ügyekről, esélyes, hogy megváltoztatnák eredeti nézeteiket és preferenciáikat. Harmadikként említjük, hogy sok jel utal arra, hogy a deliberatív intézmények nem csak a szubsztantív közpolitikai lehetőségek körét képesek szélesíteni, azáltal, hogy nyilvánvalóvá teszik az emberek akaratát, melyet megfelelő információk rendelkezésükre bocsátását, valamint az alternatív közpolitikai lehetőségek mellett és ellen szóló érvek megvitatását követően alakítanak ki. Rendelkeznek a résztvevők társadalmi elfogadása szélesítésének képességével is (szemben oly sok, a deliberáció eszméje ellen irányuló értelmiségellenes, konzervatív tudósok körében divatos támadással, melyek sajátos középosztálybeli szabadidős tevékenységként jellemzik azt). A nagyobb társadalmi elfogadást célzó ilyen potenciált két alapról kiindulva feltételezhetünk. Elsőként, ameddig a résztvevők véletlenszerű kiválasztása által végrehajtható és csökkenthető az önkiválasztás mértéke, a résztvevők köre magában fog foglalni olyan embereket, akik amúgy nem szavaznak, csatlakoznak, adakoznak politikai ügyek mentén, vagy akár nem is tudnak róluk.⁶ De a második kiindulópont szerint – és a részvételtől való távolmaradás bizonyos fajtáit vizsgáló Schattschneider (1960; vö. Offe 2006; Solt 2008) szemszögéből nézve – léteznek elméleti érvek és empirikus megállapítások, amelyek azt sugallják, hogy a részvételtől való távolmaradás és a politikai erőforrások ezzel összefüggő

6 A deliberatív fórumok véletlenszerű összeállítása elősegítené az álláspontok sokszínűbbé válását, ami önmagában képes hozzáadni az előző bekezdésben tárgyalt informális tekintélyhez. Minél sokfélébbek a csoport tagjai, annál immunisabbak a deliberáció eredményei a különleges érdekek melletti elfogultság gyanújával szemben.

elherdálása inkább a „demokrácia hibáinak” és a „közönséges politikának belső jellemzője” (Neblo et. al. 2010: 566, 568), semmint egyéni jellemzők, mint a személy osztálykötődése vagy iskolázottsága okozzák azt. E megközelítés szerint persze, ha a részvétel különböző és további, az előbbiektől eltérő formái állnának rendelkezésre, az attól való távolmaradás csökkenthető lenne. Neblo és szerzőtársai meggyőző bizonyítékokat szolgáltatnak amellett, hogy a deliberáció valójában egy további, részvételt szélesítő eljárási eszköz. „Pontosan azok, akik kevésbé hajlandóak részt venni a hagyományos pártpolitikában, érdeklődnek leginkább a deliberatív részvétel iránt.” „Fiatalok, etnikai kisebbségek és alacsony jövedelmű emberek fejeztek ki szignifikánsan több készséget a deliberációra. A kínált deliberatív lehetőségek iránt érdeklődő emberek csoportjai határozottan különböznek azoktól, akik a pártpolitika és az érdekcsoport-liberalizmus iránt érdeklődnek (Neblo et. al. 2010: 567, 571, 574).

Végül vannak arra mutató jelek, hogy míg a deliberatív eljárások résztvevőinek összetétele úgy van tervezve, hogy az közelítse a véletlenszerűséget, a tényleges preferenciaváltozás, mely megfigyelhető az előtte/utána elvégzett közvélemény-kutatásokban, nem utal a vélemények és állásfoglalások véletlenszerű megváltozására.

Ehelyett a deliberatív eljárásoknál, ha a lebonyolításnál érvényesül a résztvevők jellemzőinek véletlenszerűsége, a csoport maximális sokszínűsége által olyan attitűdváltozásokat és konszenzuális közpolitikai ajánlásokat érintő kvalitatív eredményeket kapunk, amelyek eloszlása a konzervatív-progresszív (vagy amerikai értelemben liberális) skálán *nem* egyenletes. Ez a felfedezés gyenge és erős értelmező intuíciónal (*explanatory intuition*) is igazolható. A gyenge azt sugallja, hogy a deliberatív fórumok pontos összetétele nagyon különböző – eddig egymást nem ismerő egyéneket vontak be egy közpolitikai témájú álláspont- és véleménycserébe, hogy minden résztvevő számára megfelelő megoldásokat találjanak –, ez kiszűri a tisztán öncélú igényeket és javaslatokat. Mivel az „én X közpolitika mellett vagyok, mert ez az én érdekem szolgálja” kijelentés valószínűtlen, hogy nagy meggyőzőerővel bír (és talán még le is járhatja a beszélőt annak leplezetlen önzése miatt), létezik egy beépített ösztönző, mely a politikai preferenciák bemutatását célozza, még ha ezek az önérderek alapulnak is, mivel értékek vagy érvek kedvéért használják – retorikai fogásként, mely később a beszélőt az önpusztító álszentség dinamikájának csapdájába ejti: ha elkezdte bemutatni saját érdekeit, mint a közösség közös érdekeivel egybeváogókat, egyszersmind arra is kényszeríti magát, hogy következetes maradjon és továbbra is e fogalmak keretei közt érveljen, mely könnyen elvezethet a cselekvés elsődleges motiváló érdekeinek *elárulásához* (a szó két értelmének valamelyike szerint). De jó oka van annak, hogy szemügyre vegyük a deliberatív eljárások specifikus, nem véletlenszerű eredményeket célzó átalakításának magyarázatát. Mint arra Gastil, Bacci és Dollinger (2010) hatvanöt deliberatív közvélemény-kutatás során bekövetkező attitűdváltozásokat elemző munkájában rámutatott, bizonyítottan működik egy átalakító

mechanizmus, amely megfelelteti a deliberatív összetételt „egy általános, a közpolitikai megoldásokban megvalósuló egyenlő társadalmi viszonyok felé mutató irányultságnak” (Gastil et al. 2010: 8). A szerzők fő megállapítása, hogy a résztvevők, bár nem határozzák meg magukat másként az általános „liberális”-„konzervatív” fogalmak mentén, preferenciái és meggyőződései szisztematikus változásokon mennek keresztül; miután részt vettek (egy- és viszonylag rövid) deliberatív fórumokon, a résztvevők „nagyobb valószínűséggel támogatnak kozmopolitizmust sugalló nyilatkozatokat és vetik el a közügyek nacionalistább, szűk látókörű látásmódját”. Mivel a hipotetizált oksági hatás feltárása meglehetősen rövid volt, nem ér minket meglepetésként, hogy a deliberáció „erőtlennek” találtott „az egalitárius és kollektivistá világnézetek elfogadottságának növelésére” (i. m.: 20). A további kutatás erőteljesebb válaszokkal kell, hogy szolgáljon számunkra arra a kérdésre, hogy állíthatjuk-e azt, hogy a deliberatív eljárások intézményesítése elmozdíthatja a közpolitikai preferenciákat és véleményeket „fenntarthatóság-központú”, „kozmpolitá” és átfogó értelemben vett egalitárius és baloldali-liberális irányba, melyet a tények, a jövő és mások nagyobb tisztelete jellemez. Amennyiben ezt a megérzést később szigorú elemzés igazolja, a deliberatív akaratformálás intézményesítése és gyakorlati felhasználása (az akarat kifejezésének hagyományos csatornái, azaz a szavazás és a tárgyalások mellett) egy, a politikaelmélet művelőit és empirikus kutatókat foglalkoztató témán túl ígéretes politikai projektté válhat.

A DELIBERÁCIÓ STRUKTÚRÁI

Miután megvizsgáltunk néhány lehetséges és kívánatos, a deliberáció által betölthető funkciót, térjünk vissza azokra az intézményi struktúrákra, melyek keretében ezek megvalósulhatnak. A deliberatív mini-nyilvánosságoknak (*mini-publics*) (Goodin és Dryzek 2006; Fung –és Wright 2003) ideális esetben három követelménynek kell megfelelniük: demokratikusnak, egyéni szinten és társadalmilag is nyíltak, elfogulatlanak, és (következményekkel bírónak) kell lenniük.⁷ A feltételek közt az első, a demokratikus és jogegyenlőséget megvalósító jelleg két módon érhető el. Az egyik a gyűléshez való „nyílt hozzáférés” lehetősége: bárki, aki jelen kíván lenni, eljőhet és kifejtheti álláspontját. Ez érvényes például a részvételi költségvetés megvitatására, vagy Ackerman és Fishkin *„deliberation*

7 Smith (2009) két további feltételt tárgyal: az eljárásoknak a politikai témák sokasága számára elérhetőnek és átruházhatóknak kell lenniük, tehát nem szabad őket a választási rendszerrel és a „választás módjának eldöntése” problémákkal kapcsolatos legalapvetőbb ügyekre korlátozni, mint az történt Kanada Brit Kolumbia tartomány elhíresült esetében (Warren és Pearse 2008).

*day*⁸ felvetésére. Az ilyen önkiválasztás hátránya az a feltehetően szignifikáns társadalmi szelektivitás, amely a következő jelenségekben nyilvánul meg: (i) ki jelenik meg, (ii) ki veszi magához a szót és milyen hosszan beszél. A válasz mindkét kérdésre valószínűleg a következő lenne: a tanult középosztály tagjai, kiegészülve a pártok és érdekcsoportok tagjaival. Ráadásul, ha nagyszabású a gyűlés, nehezen képzelhető el a mini-nyilvánosságok szabályai szerinti deliberáció. Ezért és a „nyílt hozzáférés” alternatívájaként a deliberatív folyamatok támogatói jellemzően a résztvevők véletlenszerű kiválasztását és a (rétegzett) mintavételt választották azért, hogy a mini-nyilvánosság a választókerület lehető legpontosabb tükrévé váljon. Így elkerülhető a pártdelegáltak és a funkcionális reprezentáció birtokosainak (azaz az érdekvédelmi szervezeteknek) nem kívánt szerepe. Meg kell jegyez-nünk azonban, hogy az önkiválasztás (és az ezektől függő torzulások; például az életkor, iskolázottság, retorikai képességek tekintetében) nem kerülhető el teljesen; végül, mielőtt a véletlenszerű kiválasztás megtörténhet, az embereknek nyilatkozniuk kell arról, hogy valóban készek – elkerülve ezzel az esküdti vagy katonai szolgálatot – betölteni szerepüket a deliberatív testületben, ha a csoport felkéri őket rá. De ha Nebo és társai (2010) állításai megállják a helyüket, a deliberáció ösztönzőket szolgáltatna az olyan résztvevők önkiválasztásához, akiket nem vonzanak a részvétel és képviselet hagyományos útjai, semleget-sítve ily módon a középosztály önkiválasztásából adódó torzulásokat. Bár a deliberatív tes-tületek felállítása mindkét „demokratikus” módjának – nyílt hozzáférés a gyűlésekhez vagy a résztvevők véletlenszerű kiválasztása – megvannak a maga problémái, a tapasztalatok, vélemények és álláspontok sokfélesége még mindig nagyobb - (és a hatalomszerzésre és -megtartásra irányuló stratégiai érdekek által kevésbé befolyásolt), mint a hagyományos képviseleti gyűlések esetében.

Másodszor: a deliberatív struktúráknak szubsztanciálisan és társadalmilag nyitottak-nak és elfogulatlanoknak kell lenniük. Jóllehet, a deliberatív környezet szinte soha nem fogja elérni az „ideális beszédhelyzet” feltételeit, jelentős közeledés érhető el a segítők vagy moderátorok szerepe által. A résztvevőket a segítők felkéri és folyamatosan emléke-ztetik arra, hogy beszéljenek, hallgassák meg a többieket, viselkedjenek tisztelettudóan, tartsák kordában politikai szenvedélyeiket, közöljék a vitatott ügyekhez kötődő személyes érdekeiket, ismerjék meg azokat a témákat és alternatívákat, amelyekkel foglalkoznak; válaszoljanak mások kérdéseire és érveire; próbáljanak meg másokat az érveik kifejtése által meggyőzni; és végül egyezzenek meg egy politikai javaslatban, amely, amennyire lehetséges, reflektál arra a közös megállapodásra, amely leginkább megfelel a közös fogalmának. E kommunikatív folyamat során a fent említett három erényhez fognak

8 Magyar nyelvre a kifejezést – és az azt tartalmazó könyv címét – többnyire „a tanácskozás napja-ként” fordítják – *a ford.*

ragaszkodni a moderátorok és ezeket fogják egymástól kölcsönösen elvárni a résztvevők: a tények, mások és a jövő tiszteletben tartását. Ami a ténytiszteletet illeti, a tipikus kérdés a következő: eleget tudunk-e és elfogulatlanul használjuk-e a tudást azért, hogy valamely közpolitikai kérdésre adekvát információkból építkező ajánlást tegyünk? A mások tisztelete mások érdekeinek, értékeinek, jogainak és a társadalmi igazságosságnak figyelembe vételét jelenti annak tükrében, hogy az milyen kívánatos vagy nem kívánt hatással van az érdekekre. A jövő tiszteletben tartása a javasolt megoldások hosszú távú következményei figyelembe vételének és értékelésének képességét, valamint ezek fenntarthatóságával való törődést jelenti. Azért, hogy a deliberáció résztvevői megfeleljenek e kívánt szabályoknak (és a szigorú időbeli korlátozásnak), a csoportnak kicsinek kell lennie, lehetővé téve tagjai számára véleményeik teljes kifejtését. A deliberáció fenti szabályainak érvényre juttatásához a segítőnek fel kell vállalnia azt a szerepet, hogy megvalósítja az egyenlő részvételt és biztosítja a megfelelő információkat (a segítők általában szakértők külön, előadásra és kikérdezésre felkészített csoportját jelentik). Talán a harmadik feltételt a legnehezebb megvalósítani: a mini-nyilvánosságok (résztvevők által korábban meglehetősen megbízható perspektívaként ismert) deliberációinak konzekvensnek kell lenniük, azaz valamilyen mértékű hatást kell gyakorolniuk. E hatás lehet teljes mértékben informális, de épp ez feltételezi, hogy a politikai elitek és a törvényhozó gyűlések tagjai komolyan veszik a mini-nyilvánosságokat és hogy a média beszámol a deliberáció folyamatáról és eredményéről (ajánlásairól). A „tervező sejtek” (*planning cells*) (Dienel 1997) és „állampolgári esküdtszékek” (*citizen juries*) (Coote és Lenaghan 1997) olyan példák, ahol a megígért hatást bizonyos mértékig formalizálták: a projektet támogató (helyi) kormányzatok hivatalosan kötelezték magukat, hogy nyilvánosan érveikkel támasztják alá a deliberatív csoportok által adott javaslatokat *nem* támogató döntésüket. Ismét Brit Kolumbia kormánya ment ezzel kapcsolatban a legtovább, ugyanis vállalta, hogy népszavazást ír ki a gyűlés javaslatáról (bár minősített többséggel, mely végül hajszalnyi különbséggel, de elbukott). Mindenesetre, ha a résztvevők nem bízhatnak abban, hogy amit tesznek, és amivel előállnak, legalábbis némi eséllyel megváltoztat valamit a közpolitikában, és hogy közös erőfeszítéseiket méltányolandónak (egyres felvetések szerint a deliberáció résztvevőinek fizetett névleges díjjal is) ítéli, a részvételre, a tanulásra és megértésre fordított időre és saját deliberációra való készségük hamarosan kimerül.

ÖSSZEZEGÉS

Azzal a kijelentéssel kezdtük az esszét, hogy a mai liberális demokráciák nem működnek megfelelően. Eltekintve az iménti kijelentés által sugallt „jól működő” demokrácia jellemzőit és kritériumait érintő normatív követelmények kérdéséről, tekinthetjük ezt empirikus általánosításként: sok – és valószínűleg növekvő számú és nagyon sokféle – ember osztja azt a szavakban kifejezett, vagy mind gyakrabban, a viselkedési mintájában és tetteiben (tétlenségében) megnyilvánuló meggyőződést, hogy a demokráciák működésének módja és az általuk létrehozott eredmények gyakran frusztrálóak, csalódást keltők, rövidlátásra utalnak, igazságtalanok, tehát súlyos hiányosságokkal küszködnek. A liberális demokráciák és ezek elvei e csalódottságból következő széles körben hangoztatott elutasítása napjainkban kevésbé jellemző, mint a folyamatosan zajló és élénk demokratikus meta-diskurzus a politikai hatalom szervezésének demokratikus módjával kapcsolatos javításokról, bővítésekről és innovációkról.

E diskurzus résztvevői a teljes demokratikus folyamat különböző szintereit vizsgálták behatóan. Az egyik fókuszpont leírható azzal a kérdéssel, hogy hogyan lehet megelőzni a politikai elit hatáskörtúllépését, milyen hatásos kényszerítő eszközökre van ahhoz szükség, hogy felelősebb módon cselekedjenek. További súlypontként jelenik meg egy intézményi módszer, mely az állampolgárok sokféle egyéni preferenciáját egyetlen (és időben korlátozott) preferenciává aggregálja és sűríti. Az e kérdésre adott válaszok a választási rendszerek pro és kontra érveivel és a közvetlen népi törvényhozás érnyeivel és hibáival kapcsolatos vitákból születnek. E két súlypont majdnem teljesen kimaradt jelen gondolatmenetből. Ehelyett a harmadik és a negyedik témára koncentráltunk. Az előbbi a jelenlegi politikai részvétel kérdése: hányan jogosultak élni demokratikus jogaikkal és valójában hányan, milyen gyakran és milyen lényegi ügyek kategóriái mentén teszik ezt meg. Ide tartozik az összes demokratikus innováció, melyek célja több és egyenlőbben elosztó politikai részvétel előmozdítása, mely a szavazásban és a preferenciák és választások egyéb formáiban jelenik meg. Az utolsóként felvetett téma azzal foglalkozott, hogy a kifejezendő és aggregálandó preferenciák eredendően miként jönnek létre, - ez a vélemények és preferenciák formálódásának szakasza a politikai élet szempontjából. Itt játszhatnak szerepet a preferenciák formálásának és felülvizsgálatának deliberatív módjai.

Amellett érveltünk, hogy az indoklás gyakorlata, továbbá mások érveinek meghallgatása, tisztelete és lehetőség szerinti alkalmazása egy nyitott és fegyelmezett, szemtől-szembeni kommunikációt lehetővé tevő környezetben intézményesíthető. Ebből a célból a részvételt ilyen körülmények közt véletlenszerűvé kell tenni, tehát az egalitárius alapelvek alapján meg kell teremteni: a deliberáció időpontjának, helyszínének és témáinak hivatalos módon történő megszervezését; a különvélemények kölcsönös elfogadásának

biztosítását; a diskurzusok udvarias jellegének, valamint a releváns információk elérhetőségének biztosítását; a folyamat – konszenzuális vagy egyéb – eredményeinek láthatóságát. Azok az intézményi formák, melyekben ezek a folyamatok zajlanak, nem helyettesítik, de kiegészítik a demokratikus folyamatoknak mindazokat az ismertebb mechanizmusait, melyek a preferenciák megfogalmazását és aggregálását, és a hivatalviselők elszámoltathatóságát szabályozzák. Az egyéni meggyőződéseket és preferenciákat logikailag a megfogalmazásuk és aggregálásuk előtt létezőknek kell tekinteni. De ezeket, a politikai folyamat „nyersanyagait” nem lehet egyénenként „adottként”, csak folyamatos áramlásban lévő társadalmi fogalmakként kezelni. Ezek nagy része hiányosnak tekinthető, hiszen leggyakrabban az emberek többsége nem tudja, mit higgyen el, vagy az alternatív döntések közül melyiket válassza. A deliberáció az a folyamat, amelyben ezeket a kérdéseket eldöntik; ha megfelelően viszik véghez, ebben megvalósulhat az alábbi három erény: a tényeknek, mások jólétének, valamint a jövőbeli fejlődésnek a figyelembe vétele.

Fordította: Tömöry Miklós
Az eredetivel egybevetette: Mészáros Ádám

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ackerman, Bruce – Ackerman, Ian Ayres (2004): *Voting with Dollars: A New Paradigm for Campaign Finance*. Yale University Press.
- Ackerman, Bruce – Fishkin, James S. (2004): *Deliberation Day*. Yale University Press.
- Coote, Anna – Lenaghan, Jo (1997): *Citizens' Juries: Theory into Practice*. Institute for Public Policy Research.
- Crouch, Colin (2004): *Post-Democracy*. Polity.
- Crouch, Colin. (2008): What Will Follow the Demise of Privatised Keynesianism? In: *The Political Quarterly*, Vol. 79., No. 4.: 476–487.
- Crozier, Michel J. – Huntington, Samuel P. – Watanuki, Joji (1975): *The Crisis of Democracy*. NYU Press.
- Dahl, Robert A. (2000): *On Democracy*. Yale University Press.
- Dalton, Russell J. (2004): *Democratic Challenges, Democratic Choices. The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. Oxford University Press.
- Dienel, Peter C. (1997): *Die Planungszelle. Eine Alternative zur Establishment-Demokratie*. Westdeutscher Verlag.

- Fishkin, James S. (1991): *Democracy and Deliberation. New Directions for Democratic Reform*. Yale University Press.
- Fishkin, James S. (1995): *The Voice of the People. Public Opinion and Democracy*. Yale University Press.
- Fishkin, James (2009) *When the People Speak. Deliberative Democracy and Public Consultation*. Oxford University Press.
- Fung, Archon – Wright, Erik Olin (szerk.) (2003): *Deepening Democracy. Institutional Innovations in Empowered Participatory Governance*. Verso.
- Gastil, John – Bacci, Chiara – Dollinger, Michael (2010): Is Deliberation Neutral? Patterns of Attitude Change during “The Deliberative Polls”. In: *Journal of Public Deliberation*, Vol. 6., No. 2.: 1–33.
- Goodin, Robert E. (1982): *Political Theory and Public Policy*. University of Chicago Press.
- Goodin, Robert E. (2003): Democratic Accountability: The Distinctiveness of the Third Sector. In: *Archives Européennes de Sociologie*, Vol. 44., No. 3.: 359–369.
- Goodin, Robert E. (2004): Input Democracy. In: *Power and Democracy*. Szerk.: Engelstad, Frederik – Osterud, Oyvind. Ashgate.
- Goodin, Robert E. – Dryzek, John S. (2006): Deliberative Impacts: The Macro-Political Uptake of Mini-Publics. In: *Politics and Society*, Vol. 34., No. 2.: 219–244.
- Guéhenno, Jean Marie (1993): *La Fin de la démocratie*. Flammarion.
- Heller, Hermann ([1933] 1983): *Staatslehre*. Mohr.
- Hinrichs, Karl (2002): Do the Old Exploit the Young? Is Enfranchising Children a Good Idea?. In: *Archives Européennes Sociologiques*, Vol. 43., No. 1.: 35–58.
- Kant, Immanuel. ([1795] 2006): *Toward Perpetual Peace*. In: *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace and History. Rethinking the Western Tradition*. Szerk.: Kleingeld, Pauline. Yale University Press: 67–109.
- Lijphart, Arend (1997): Unequal Participation. Democracy’s Unresolved Dilemma. In: *American Political Science Review*, Vol. 91., No. 1.: 1–14.
- Lipset, Seymour M. (1981) *Political Man*. John Hopkins University Press.
- Lukes, Steven (2005) *Power. A Radical View*. Palgrave.
- Merkle, Daniel M. (1996): Review: The National Issues Convention Deliberative Poll In: *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 60., No. 4.: 588–619
- Mill, John S. (1861): *Considerations on Representative Government*. Parker, Son and Bourn.
- Mutz, Diana C. (2008) Is Deliberative Democracy a Falsifiable Theory? In: *Annual Review of Political Science*, Vol. 11.: 521–538.
- Nassmacher, Karl Heinz (2009): *Political Finance*. Nomos.
- Neblo, Michael A. – Esterling, Kevin M. – Kennedy, Ryan P. – Lazer, David M. J. – Sokhey, Anand E. (2010): Who Wants to Deliberate—and Why? In: *American Political Science Review*, Vol. 104., No. 3.: 566–583.

- O'Connor, James (1973): *The Fiscal Crisis of the State*. New York: Saint Martin's Press.
- Offe, Claus (1992): Bindings, Shackles, Brakes: On Self-Limitation Strategies. In: *Cultural-Political Interventions in the Unfinished Project of Enlightenment*. Szerk.: Honneth, Axel – McCarthy, Thomas – Offe, Claus – Wellmer, Albrecht. MIT Press: 63–94.
- Offe, Claus (1997): Microaspects of Democratic Theory: What Makes for the Deliberative Competence of Citizens? In: *Democracy's Victory and Crisis*. Szerk.: Hadenius, Axel. Cambridge University Press: 81–104.
- Offe, Claus (2006): Political Disaffection as an Outcome of Institutional Practices? Some Post-Tocquevillean Speculations. In: *Political Disaffection in Contemporary Democracies. Social Capital, Institutions and Politics*. Szerk.: Torcal, Mariano – Montero, J. R. Routledge: 23–45.
- Pharr, Susan J. – Putnam, Robert D. (szerk.) (2000): *Disaffected Democracies. What's Troubling the Trilateral Countries?* Princeton University Press.
- Phillips, Anne (1995): *The Politics of Presence: The Political Representation of Gender, Ethnicity and Race*. Oxford University Press.
- Rosanvallon, Pierre (2008): *Counter-democracy: Politics in an Age of Distrust*. Cambridge University Press.
- Santos, Bonaventura de S. (1998): Participatory Budgeting in Porto Alegre: Toward a Redistributive Democracy. In: *Politics & Society*, Vol. 26., No. 4.: 461–510.
- Schattschneider, Elmer Eric (1960): *The Semi-sovereign People*. Holt, Rinehart and Winston.
- Schmitter, Philippe C. (2000): The Prospects of Post-Liberal Democracy. In: *Kontingenz und Krise*, Szerk.: Hinrichs, Karl – Kitschelt, Herbert – Wiesenthal, Helmut. Campus: 25–40.
- Schmitter, Philippe C. – Trechsel, Alexander H. (szerk.) (2004): *The Future of Democracy in Europe. Trends, Analysis and Reforms*. Council of Europe.
- Sen, Armatya (1999): *Development as Freedom*. Knopf. [Magyarul (2003): A fejlődés mint szabadság. Európa Könyvkiadó]
- Smith, Graham (2005): *Beyond the Ballot: 57 Democratic Innovations from around the World*. Interneten: http://eprints.soton.ac.uk/34527/1/Beyond_the_Ballot.pdf (Letöltve: 2011.10.03.)
- Smith, Graham (2009): *Democratic Innovations: Designing Institutions for Citizen Participation*. Cambridge University Press.
- Solt, Frederick (2008): Economic Inequality and Democratic Political Engagement. In: *American Journal of Political Science*, Vol. 52., No. 1.: 48–60.
- Tocqueville, Alexis de (1988). *Democracy in America*. New York. Vintage. [Magyarul (1993): A demokrácia Amerikában. Európa Könyvkiadó]

- Torcal, Mariano – Montero, J. R. (szerk.) (2006): *Political Disaffection in Contemporary Democracies. Social Capital, Institutions and Politics*. Routledge.
- Warren, Mark E. (2003): A Second Transformation of Democracy? In: *Democracy Transformed?* Szerk.: Cain, B. C. – Dalton, R. J. – Scarrow, Susan E. Oxford University Press: 223–249.
- Warren, Mark E. – Pearse, Hilary (szerk.) (2008): *Designing Deliberative Democracy*. Cambridge University Press.